

Kirjallisuutta

Uutta refleksiivitaivutuksesta

JOUKO KOIVISTO *Suomen murteiden refleksiivitaivutus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 532. Häménlinna 1990. 195 s.

Vaikka suomen refleksiivikonjugaation ensimmäiset kuvausyritykset juontuvat jo viime vuosisadan alkupuolen kieliopista, perinpohjaiselta systemaattiselta tutkimukselta se on välttynyt pitkään. Syynä on refleksiivitaivutuksen tavaton vaihtelu, hajanaisuus ja aukkoisuus eri sanatyypeissä ja murteissa. Jo riittävän edustavan aineiston hankkiminen on ollut harvinaisen työläs tehtävä – nopeita voittoja ei ole ollut saavutettavissa. Refleksiivitaivutusta esiintyy suomen itämurteissa ja lisäksi karjalassa, lyydisä, vepsässä, inkeroisessa ja jonkin verran vatjassakin, mutta puhtaasti läntisissä ims. kielimuodoissa (suomen länsimurteissa, virossa ja liivissä) sitä ei ole. Tästä huolimatta ilmiön juuret ulottuvat aivan ilmeisesti syvälle kantasuomeen. Mitkä nuo juuret tarkkaan ottaen ovat, on suureksi osaksi ollut epäselvää.

Kielihistoriallisen kiintoisuutensa takia refleksiivitaivutus kuuluu itämerensuomen verbiopin keskeisiin tutkimusaiheisiin. Itsenäisen painoarvonsa lisäksi sillä on relevanssia suomen ja sen lähisukukielten muoto-opissa laajemmaltiinkin. Esim. kysymystä suomen passiivin alkuperästä ei voida ratkaista tuntematta refleksiivitaivutuksen kehitystä, ja refleksiivitaivutuksen historiaan kuuluu myös kysymys eteläviron murteiden arvoituksellisen *s*-konjugaation taustasta.

Huomattavimpia tähänastisia tutkielmia itämerensuomen refleksiivitaivutuksesta ovat eräät E. A. Tunkelon ja Lauri Postin artikkelit, mutta niiden tarjoama kuva vaatii sekä lisää että oikaisuja.

Materiaalipulmista Koivisto on selvinnyt vuosikausien sinnikkäällä työllä: väitöskirja perustuu käsitykseni mukaan niin perinpohjaiseen aineistoon kuin käytettävissä olevat ainesvarat tuntien voi kohtuullisesti toivoa. Paljon pulmallisemmaksi osoittautuu lukijan johdatte- lu tajuamaan materiaalista paljastuvat paradigmat ja yksityiset muototyypit. Tutkimus onkin poikkeuksellisen vaikealukuinen ja vaatii hyviä pohjatietoja suomen murteiden verbimorfologiasta. Osittain vaikeus perustuu itse aiheeseen ja sen monihaaraisuuteen, mutta kovin lukijaystävällinen ei ole kirjoittajan esitystapakaan. Voidakseen seurata tutkimuksen juonta lukijan on tuon tuostakin palattava kustakin refleksiivitunnuksesta esitettyihin aineistojaksoihin ja täydennettävä niistä tietojaan kommentoitavina olevista esimerkeistä. Tarvittaisiin lisää havainnollistavaa toistoa, esityksen paisumisen uhallakin. Huolellisen lukijan tutkimus toisaalta kyllä palkitsee.

Tutkimus pirstoutuu paljolti yksityiskohtiin, mutta kuten kirjoittaja aivan oikein huomauttaa, ne saattavat valaista refleksiivikonjugaation kehitystä paremminkin kuin valtatyypit (s. 22). Yksityiskohtia häivyttäen kirjoittaja olisi kyllä voinut helpottaa lukuvaivoja, mutta samalla olisi voinut häipyä näkyvistä refleksiivitaivutukseen niin olennaisesti kuuluva variaatio. Variaation runsaus

Kirjallisuutta

perustuu puolestaan siihen, että vakiintumattomuutensa vuoksi refleksiivikonjugaatio on joutunut etsimään tukea vaihtelevista ei-refleksiivisistä verbityypeistä ja omaksunut niiden ominaisuuksia. Konjugaatio on lähtenyt kehittymään jokseenkin harvoista refleksiivisistä taivutusmuodoista, ja sen yleistymisessä on jatkuvana pulmana ollut mm. se, mistä saada refleksiivitunnus niihin muotoryhmiin, joista se on alkujaan puuttunut. Onkin turvaututtu mitä moninaisimpiin kontaminaatioihin ja analogioihin, jotka ovat vaihdelleet murremurteelta ja vartalotyyppeistä vartalotyypiltä. Liikanaisesta kirjavuudesta on tietenkin pyritty pois erilaisten tasoittumien avulla, mutta kun tasoittumisuunta on ollut eri murteissa erilainen, alueellinen vaihtelu on vain kasvanut. Kaikkikä tämä kirjavoiki refleksiivitaivutuksen kokonaiskuvaa.

Tutkimuksen jäsentelyperiaatteet ovat kyllä sinänsä tarkoituksenmukaiset, ja kirjoittaja saa jo disposition avulla ilmi sen olennaisen seikan, että nykyinen variaatio palautuu loppujen lopuksi melko harvojen perustyyppien kilpailuksi. Dispositio on päätekohtainen: ensin käsitellään imperfektin yks. 3. persoonan *-hen* variantteineen, sitten vastaava preesenspäätte *-ksen*, ja kummankin päätteiden yhteydessä tarkastellaan sen tendenssiä muuttua johtimeksi, joka tarjoaa perustan muille taivutuspäätteille. Omat jaksosensa on omistettu itämurteiden refleksiivijohtimille **de* (~ *te*) ja **ite*, joiden edustajia käytetään yleisesti samoissa paradigmoissa refleksiivisten taivutuspäätteiden kanssa. Pitemmästä refleksiivijohtimesta **ite* kirjoittaja esittää selityksen, jonka mukaan johdin on lohjennut tyyppistä *kään/t+te-*; tarpeelliseksi pitempi johdin kävi siksi, että alkupeiräinen **de* menetti muinaiskarjalassa konsonanttinsa ja (varsinkin jatkokehityksen mukana) myös selkeytensä. Samaten yks. 1. persoonan arvoituksellinen refleksiivipääte *-(m)me(n)* saa tutkimuksessa uskottavan ja hyvää lähisukukielten (tässä tapauksessa etenkin vepsän)

taivutusjärjestelmän tuntemusta todistavan ratkaisun. Kirjoittaja osoittaa sen rinnakkaiskehitykseksi toisaalta suomalais-karjalaisessa, toisaalta vepsäläisessä refleksiivijärjestelmässä. Motivaatioiltaan pääte on suomessa ja karjalassa nojautunut *heitätet*-tyyppisiin prees. yks. 2. persoonan muotoihin, joissa *-t* on persoonapäätte ja sitä edeltävä *te*-aines edustaa pitempää refleksiivijohdinta **ite*. Jälkimmäisen kielenpuhujat ovat kuitenkin tulkinneet mon. 2. persoonan päätteeksi, mistä syystä yks. 1. persoonaan on vastaavasti yleistetty mon. 1. persoonan *(m)me*; sitä seuraa sitten »varsinainen» persoonapäätte *-n*. Vepsässä, missä pitempää johdinta ei ole ollut, motivoivana prees. yks. 2. persoonana on ollut tyyppi *kändate* 'käännyt', *pezete* 'peseädyt'. Sen kirjoittaja selittää perustuvan konsonanttivartaloiseen imperatiivityyppiin *käte* 'käänny', *peste* 'peseädy'.

Erikielisten ja -murteisten muototyyppien taustan selvittelyssä kirjoittaja osoittaa ihailtavaa taitavuutta ja tutkimusaineistonsa hallintaa. Erityisesti tekee mieli korostaa tutkimuksen niitä puolia, jotka valaisevat refleksiivitaivutuksen taustaa yleisitämerensuomalaisesta näkökulmasta. Kirjoittaja osoittaa mm., että suomen murteet viittaavat aivan samanlaiseen refleksiivijohdinten ja refleksiivisten taivutuspäätteiden vanhaan työnjakoon kuin vepsä ja karjala: päätteellisiä ovat olleet preesensin ja imperfektin yks. 3. persoonan muodot, ja johdin on kuulunut alkujaan nähtävästi vain imperat. yks. 2. persoonaan ja kielteiseen preesensiin. Yleisitämerensuomalaisesta näkökulmasta hyvin uskottavalta tuntuu myös kirjoittajan rakentama refleksiivitunnusten ikähierarkia: vanhimpina hän pitää prees. ja imperf. yks. 3. persoonan *ksen-* ~ *hen-*päätteitä; johdin **de* näyttää liittyneen paradigmaan vasta myöhemmin. Kuvaa tukee se, että yks. 3. persoonan refleksiivipäätteillä on itämerensuomessa vastineita laajemmalti kuin refleksiivijohtimella **de*. Tässä yhteydessä olisi ollut kiintoisaa pohtia, miksi refleksiivitaivutus on lähtenyt liik-

Kirjallisuutta

keelle nimenomaan yks. 3. persoonasta, mutta tämäntyyppisiä kysymyksiä kirjoittaja ei yleensä esitä, valitettavasti. Kirjoittaja voi kyllä olla oikeassa pitäessään mahdollisena, että **de*-johtimisista muodoista kielt. preesens on vanhempi kuin imperatiivin yks. 2. persoona; hän perustelee ajatusta sillä, että **ksen*-loppuinen myönteinen prees. yks. 3. persoona on tarvinnut jonkinlaisen muodon kielteiseksi vastineekseen. Ehkä asiaa voisi perustella muunkinlaisin pragmaattisin syin, ainakin jos katsotaan, että itämerensuomen itäryhmän refleksiivinen **de* olisi lohjennut yleisitämerensuomalaisista **halkeðe*-, **katkeðe*- tyyppisistä verbeistä (mikä tosin ei ole varmaa). Tämän ryhmän verbejä on näet tuskin koskaan käytetty imperatiivissa (**halkeðek!* **katkeðek!*) mutta tietysti kyllä kielt. preesensissä.

Taitavaa työtä ovat myös monet muut jaksot, esim. se jossa todistellaan myöhäsyntyisiksi sellaiset refl. imperfektityypit kuin a) *istusi* 'istuutui', b) *istuisii* id., c) *heitsii* 'heittäytyi', *pujotsii* 'pujottautui', d) *pistäisii* 'pistäytyi', e) *pistäis* id. Yleensä tällaiset muodot on selitetty suoraan johtimellisista imperfektivartaloista käsin. Johtimen alkujaan suppean distribuution vuoksi tämä selitys on kuitenkin epätodennäköinen, joten Koivisto tulkitsee ne myöhäisiksi mukaumiksi supistumaverbien taivutukseen.

Uutta tarjoaa Koivisto myös vatjan muotooppiin. Hän näet osoittaa todennäköiseksi, että itäisellä **de*-johtimella ei liene vatjassa edustajaa, toisin kuin yleensä on esitetty, vaan vatjan *eittä̃n* 'heittäytyy' -tyyppiset refleksiiviverbit edustavat toisaalta **du*-, **dü*-johtimisia verbejä (*eittä̃* < *eittä̃ü* < **heittä̃dü*-), toisaalta ne ovat tukeutuneet pitkän vokaa-linsa osalta *eittä̃n* < **heittä̃n*-tyyppiin imperfektimuotoihin. Näin vatja palautuu vanhan refleksiivijärjestelmänsä osalta lähemmäs viroa ja etääntyy itäryhmästä.

Itämerensuomen refleksiivijärjestelmän typologian kannalta merkittävä on katsaus savolaismurteissa esiintyvään

erikoislaatuiseen refleksiivistämiseen possessiivisuffiksien avulla, esim. Kaavi »[se on] tuoreeseen puuhun *purennaan* [= pureutunut] niin tiukkaan». Asiasta on kyllä mainintoja viime vuosisadan kieli-opeissa, mutta kokonaiskuvaa ei niiden perusteella voi saada. Koivisto osoittaa mm., että possessiivisuffikseja käytetään refleksiivisessä merkityksessä enemmän vain parissa muotokategoriassa, sellaisissa, joissa muut refleksiivisyyden ilmaisutavat ovat syystä tai toisesta jääneet vähälle käytölle, ja että käyttötapa on myöhäistä perua. Valitettavasti hän ei pohdi possessiivisuffiksirefleksiivin semanttista motivaatiota vaan pysyttelee tiukasti morfologiassa. Mieleen tulee ainakin kysymys, voisiko tämä myöhäinen possessiivisuffiksirefleksiivi edustaa itse asiassa vanhimman rekonstruoitavan yks. 3. pers. prees. *-ksen* ~ imperf. *-hen*-tyypin jonkinlaista uudelleensyntyä: onhan itäsuomalaisen protorefleksiivin *-sen* ~ *-hen* yhdistetty yks. 3. persoonan possessiivisuffiksiin.

Varsinaisia »virheitä» Koiviston tutkimuksesta on vaikea löytää; joitakin epäselvyyksiä ja aukkoja esiin tulee kyllä. Pari olennaista mutta kokonaan sivuutettua kysymystä olen maininnut jo edellä. Jonkinlaisena puutteena voisi pitää myös sitä, että kirjoittaja on jättänyt Mikael Agricolan teoksiin sisältyvät refleksiivimuodot lähes kokonaan huomiotta; tutkimuksen aiemmissa vaiheissa ne olivat mukana. Kun Agricolan refleksiivimuodot heijastavat selvästi itämurteita, tyyppiä myöten jopa Pohjois-Savon murteita, niiden esiin vetäminen olisi voinut palvella vanhimman kirjasuomen tutkimusta. Lukija voi myös ihmetellä, miksi kirjoittaja »on joutunut» jättämään Inkerin suomalaismurteiden ja Länsi-Kannaksen *heitit̃ä*-tyypin käsitteilyn »toiseen yhteyteen» (s. 26); väitöstitelaisuudessa selvisi, että syynä on yksinkertaisesti aineiston puute. Omituinen on kirjoittajan tapa lukea kaikki venäjän 1. konjugaation verbeihin perustuvat lainat refleksiivisiksi, jos niiden vartalossa esiintyy refleksiiviverbeillekin murteit-

Kirjallisuutta

tain ominainen *i*-loppuinen diftongi (esim. *ropotai* - < ven. *robotat'*, *kulai* - < ven. *guljat'*). Tällaisten verbien diftongi ei perustu muuhun kuin venäläisoriginaalien taivutuksessa esiintyvään sekvenssiin *-Vj-* (*robotaju*, *robotaješ*, *robotajet* jne.). Mistään refleksiivijohtimesta ei siis ole kyse. Merkilliseltä tuntuu myös s. 116 esitetty ajatus, että passiivin kielt. preesens *ei liikkaita* 'ei suvaita' (Verml) on refleksiivisten passiivimuotojen harvinaisuuden vuoksi »ensisijaisesti tulkittava rakenteeksi kieltosana + *ite*-sarjan 1. infinitiivi». Kirjoittaja perustelee tulkintaansa sillä, että useissa ims. kielissä passiivin prees. näyttää muovautuneen juuri 1. infinitiivin mukaan. Kyllä *ei liikkaita* silti on passiivimuoto. Eräitä tilapäisen tuntuksia analogiaprosesseja voisi selittää toisinkin kuin kirjoittaja on tehnyt, mutta usein on kyse makuasioista. Kokonaisuuteen nähden tällaiset pikku puutteet ovat marginaalisia.

Jouko Koiviston väitöskirja on ensimmäinen yksityiskohtainen selvitys suomen murteiden refleksiivitaivutuksesta ja sen kehityksestä. Koivisto osoittautuu asiansa ja aineistonsa osaavaksi tutkijaksi, joka perustelee käsityksensä oivaltavasti, huolellisesti ja yleensä myös uskottavasti. Mainittavia teoreettisia ambitiesi hänellä ei näy olevan, ei myöskään havaittavia yhteyksiä kansainväliseen morfologiaan. Tämä on tietysti puute, mutta se ei sinänsä vähennä Koiviston refleksiivitaivutuksen kehityksestä piirtämän kuvan arvoa. Esim. typologisten ja pragmaattisten näkökohtien huomioon ottaminen olisi kyllä voinut asettaa eräitä tuloksia laajempiin yhteyksiin ja tarjota selityksiä joillekin sellaisille asioille, jotka nyt ovat jääneet selittämättä. Huomattava aukko on semantiikassa; merkityspuolen kirjoittaja on rajannut tutkimusaiheensa ulkopuolelle jotakuinkin kokonaan ja tyytynyt vain muutamiin välttämättömmimpiin huomautuksiin. Mutta tällaisenaankin, lähinnä murremaantieteellisiä keinoja käyttävänä morfologia-dialektologisena tutki-

muksena, Jouko Koiviston väitöskirja luo runsaasti uutta valoa yhteen itämerensuomen verbiopin eksoottisimmista alueista ja ansaitsee siten näkyvän paikan verbimorfologiaa käsittelevässä kirjallisuudessamme.

TAPANI LEHTINEN

Itämerensuomen NE-johtimiset translatiiviverbit

JOHANNA LAAKSO *Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 204. Helsinki 1990. 202 s.

Johanna Laakson väitöskirja edustaa parina viime vuosikymmenenä suuresti elpynyttä johto-opin tutkimusta. Aiheena ovat suomen ja sen lähisukukielten translatiiviset NE-johtimiset verbit, siis tyyppi *suureta* : *suurenee*, *vanheta* : *vanhenee*. Tehtäväkseen kirjoittaja määrittelee (s. 32–33) johtimen distribuution sekä kantasanojen ja johdosten semanttisten ja morfofonologisten suhteiden tutkimisen; lopullisena päämääränä on tämän analyysin valossa selvittää translatiivijohtimen NE alkuperää ja kehitysvaiheita. Pääosa tutkimusta kuluukin NE-verbien esittelyyn eri itämerensuomalaisissa kielissä (suomessa, karjalassa, lyydissä, vepsässä, vatjassa, inkeroisessa, virossa ja liivissä), mutta tutkimuksensa lopulla kirjoittaja ottaa mukaan vertailuun myös etäsukukielet, erityisesti saamen.

Ei ole kirjoittajan vika, että syntyksymyksen ratkaisu jää melko hypoteettiseksi, siksi moneen suuntaan viittaavien etäsukukielisten vastineiden varassa päätelmät on pakko tehdä. NE-johtimen alkuperässä on pulmallista se, että vaikka eri uralilaisissa kielissä esiintyykin **nV-*